

GÂNDIRE CRITICĂ ȘI CONȘTIINȚĂ ÎN OPERA FILOSOFICĂ A LUI LUCIAN BLAGA

Critical Considerations and Consciousness in Lucian Blaga's Philosophical Writings

Eugeniu NISTOR¹

Abstract

In the opening volume of his philosophical system – *Concerning Philosophical Consciousness* – Lucian Blaga analyzes the way the most original philosophical visions have been set up over time, insisting on those which placed reflection beyond the constraining boundaries of „common sense”, thanks to the philosophers' adoption of a „methodical purism” or a „methodological expansion”. Then, when these options became operational, the thinker shows that we can also discuss how a scientific issue can be brought into question or how to solve a philosophical problem. But his analytical concerns are directed both towards the spiritual dimensions of ideas (high, deep and flat), as well as towards other nuanced aspects of human thinking, such as: scientism, myth and magic, the transcendent accent, the philosophical motives – to conclude his critical approach with the profound meaning of philosophical consciousness, which not only acquires „self-knowledge”, but becomes itself a philosophy, in continuous metamorphosis and renewal, both through aspectual correlation and reporting, and especially through self-reflection.

Keywords: *philosophical thinking, issue area, inner vision, methodological expansion, self-reflection*

Unii cercetători ai gândirii blagiene au apreciat prima carte a sistemului, *Despre conștiința filosofică* (1947)², drept „o metafilosofie”, câțiva considerând-o ca „o introducere în filosofie în general” iar alții au ignorat-o pur și simplu, neaccordându-i importanța cuvenită. Așa cum arată toate indiciile, ea a fost concepută ca o lucrare de deschidere a sistemului de gândire al lui Lucian Blaga, de apărare a filosofiei în general și a celei proprii în mod special, în condițiile impunerii noilor rânduieli social-politice în sud-estul european și în împrejurările asaltului bolșevismului teoretizant asupra oricărei viziuni metafizice (clasice, moderne și, mai ales, contemporane), precum și a tendințelor fățișe de a înlocui filosofia cu ideologia, amenințând reducerea ei la o sumă de ingrediente materialist-dialectice. Așadar filosoful revine asupra lucrării în testamentul său editorial (din 1959), fixându-i și poziția cuvenită în „arhitectura trilogială” a sistemului, mai precis în avangarda *Trilogiei cunoașterii*, structurată astfel: „1. *Despre conștiința filosofică* (manuscris litografiat). I. *Eonul dogmatic*. II. *Cunoașterea luciferică*. III. *Cenzura transcendentă*. 2. Supliment: *Experimentul și spiritul matematic* (manuscris)...”³

¹ Assistant Prof. PhD, “Petru Maior” University of Tîrgu-Mureș

² Volumul reproduce textul unui curs ținut de Lucian Blaga la Facultatea de Filosofie și Litere (a Universității clujene), în anul universitar 1946/1947, care a fost litografiat în două fascicule, în 1947, de către Centrul Național Studentesc Cluj, cu sprijinul cooperativei „Victoria studentescă”. Prima ediție, la care facem referință în acest comentariu, îngrijită de Dorli Blaga și Ion Maxim, cu un studiu introductiv de Henri Wald, a apărut la Editura Facla, din Timișoara, în 1974.

³ Vezi Dorli Blaga – *Tatăl meu, Lucian Blaga*, Editura Apostrof, Cluj-Napoca, 2004, p. 46

Arătând că o viziune filosofică originală nu se produce prea des, Lucian Blaga echivalează o astfel de creație cu „o trezire” a conștiinței omenesci, când profunzimea acesteia capătă dimensiuni metafizice, fiind ca „o lansare de făclii aprinse în ultimele abisuri”, atât în „noaptea din afară”, cât și în cea din „lăuntrul omului.”⁴ O panoramă a marilor gânditori ar însemna și o așezare a acestora în două coloane: una a personalităților „vizionar-constructive” (Thales, Pitagora, Anaxagoras, Parmenide, Heraclit, Platon, Plotin, N. Cusanus, G. Bruno, Descartes, B. Spinoza, Leibniz, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer, Bergson) și cealaltă reprezentând *linia analitică* (din care ar face parte: Parmenide, sofistii, Socrate, Platon, Aristotel, scepticii, Montaigne, Descartes, Hume, Kant, precum și reprezentanții fenomenologiei și ai existențialismului contemporan). Observăm că unii ilustrează ambele direcții și, prin urmare, sunt poziționați de Lucian Blaga pe ambele coloane.

Dar cum soluțiile gândirii filosofice sunt fie „antagoniste”, fie „iluzorii”, pricinuind numeroase amăgiri și dezamăgiri, în „chiar împrejurarea de netăgăduit că însuși problematica spiritului omenesc devine tot mai adâncă și mai complexă...”, ca atare „soluțiile filosofice sunt frunzele ce cad ca să îngroașe și să fertilizeze huma în care rădăcinile problematicii spirituale se vor întinde tot mai vâjnoase...”⁵ Nu există altă posibilitate de depășire a modului inițial de gândire decât o nouă construcție sau un „spor de luciditate de natură «critică»”, echivalând cu tot „atâtea «treziri» din somnul infinit în care ființa noastră plutește.”⁶ Și oricât de autonome s-ar dori direcțiile de gândire ale unor filosofi, plus-valoarea filosofică nu poate eluda creația metafizică, căci „filosofia fără idei metafizice rămâne un aluat ce nu dospește.”⁷ Iar cum convingerea fermă a gânditorului român este că „în creația metafizică noi vedem așadar însăși încoronarea gândirii filosofice”⁸, el critică efortul lui Husserl de a-și autonomiza propria filosofie ca „știință severă”, dar și atitudinea echivocă a lui Kant, care „a făcut tot ce i-a stat în putere să speculeze orice metafizică speculativă”, împotmolindu-și ideile „într-o teologie «etică»”, ca și radicalismul pozitivistilor, începând cu Auguste Comte și Ernst Mach, până la promotorii contemporani ai curentului de idei (Schlick, Carnap, Reichenbach), pătrunse de gândul că „metafizica ar circumscrie preocupări în general perimate, reprezentând o fază depășită a civilizației.” De unde desprindem și ironia scăpărătoare blagiană: „Don Quijote, cavalerul tristei figuri, umblă pe drumurile Europei în ipostază de «pozitivist» fanatic.”⁹ Arătând că „purismul logicist” este infertil nu doar în creațiile culturale, ci și în filosofie, Blaga vine cu exemplul examenului critic la care a fost supusă filosofia existențialistă a lui Heidegger, în urma căruia s-a ajuns la rezultatul „derutant” că propozițiile gânditorului german „ar fi pur și simplu lipsite de «sens»”¹⁰ Relaționismul

⁴ Lucian Blaga – *Despre conștiința filosofică*, ediție îngrijită de Dorli Blaga și Ion Maxim, cu un studiu introductiv de Henri Wald, Editura Facla, Timișoara, 1974, p. 27

⁵ *Ibidem*, p. 28

⁶ *Ibidem*, p. 29

⁷ *Ibidem*, p. 30

⁸ *Ibidem*, p. 32

⁹ *Ibidem*, pp.35-36

¹⁰ *Ibidem*, p. 38

„criteriilor pozitivistă”, arată el, a fost criticat și de fizicianul Max Planck, care a arătat că chiar și aplicabilitatea lor în cercetările științifice „rămâne discutabilă”.

În încercarea de a „hotărâni filosofia din mai multe părți”, Blaga se izbește de o limită care contează enorm pentru orice spirit creator ofensiv: *simțul comun* – apreciat a fi „o realitate psihologică spirituală”, bazată pe conformism și pe „un corp de prejudecăți” în gândire, caracteristică oricărei colectivități umane, când de fapt progresul se realizează tocmai prin atitudinea de depășire și „violentare” a simțului comun (filosoful român venind cu o serie întreagă de exemple, ruptă din istoria filosofiei, care ilustrează depășirea cu brio a simțului comun). De unde rezultă și opinia că filosofia „este mult mai radicală decât știința în privința atitudinii adoptate față de simțul comun”; aceasta și pentru că trebuie să admitem existența unor „delimitări” clare între știință și filosofie, mult mai vizibile atunci când se studiază separat raportul acestora cu *experiența*, Blaga lămurind lucrurile astfel: dacă pentru omul de știință experiența este atât o primă cât și o ultimă „instanță”, în schimb, pentru filosof aceasta apare „în ansamblul ei, exclusiv ca un pretext de interpretare și atât; fiindcă el urmărește o anumită țintă: filosoful va fi autor al unei lumi.”¹¹ Ducând discuția mai departe, dar tot pe linia trasării unor contururi care să facă diferența dintre filosofie și știință, Lucian Blaga subliniază modul cum „se pune” o *problemă filosofică* și cum „se pune” o *problemă științifică*, operând cu noțiuni noi, precum: *aria problemei* (care conține, de regulă, datele obiective ale acesteia) și *zona interioară a problemei* (echivalentul unui model arhetipal, care duce la prefigurarea răspunsului), explicând cum că „aria unei probleme filosofice o constituie totdeauna, fie explicit, fie implicit, totul existenței (lumea), iar zarea interioară a unei probleme filosofice rămâne totdeauna într-un mare grad indeterminată; din contră, o problemă științifică are totdeauna o arie circumscrisă și o zare interioară complex determinată.”¹² Mai limpede este explicată această funcție operațională de către unii comentatori ai gândirii blagiene, aceștia arătând, între altele, că „*tensiunea interioară* este dată de raportul dintre punctul de plecare (fanicul) și centrul ei dinamic (ideea teorică)”, iar „*zarea interioară* este direcția către care se orientează explicația finală sau deznodământul problemei. Ea este direct proporțională cu *tensiunea interioară*: cu cât tensiunea interioară este mai mare («are un pronunțat accent»), cu atât zarea interioară e mai depărtată sau mai largă...”¹³

Între condițiile de eficiență ale reflecției filosofice, Lucian Blaga așază și căutarea unei metode și, recapitulând un întreg evantai de sisteme metafizice care au exersat „jocul autoîntemeierii”, depistează că acestea s-au configurat „sub arcul antagonist a două extreme: s-a crezut, pe de o parte, că o mai sigură întemeiere se poate efectua numai printr-un *purism metodologic*, și s-a crezut, pe de altă parte, că o certă întemeiere e garantată numai printr-o *expansiune metodologică*...”¹⁴ Între cei care au preferat *purismul metodologic* s-au situat: Parmenide (prin postularea unei echivalențe între „logic” și „existență”), Zenon

¹¹ *Ibidem*, p. 57

¹² *Ibidem*, pp. 67-68

¹³ F. Diaconu, M. Diaconu – *Dicționar de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 230

¹⁴ Lucian Blaga – *Despre conștiința filosofică*, ediția citată, p. 73

(prin gândirea mișcării în forma ei contradictorie, din care rezultă că mișcarea nu există), Bergson (filtrând existența prin metoda sa intuitivă, ajunge la concluzia că ceea ce există constituie numai „durată”, „act”, „mișcare”, „devenire”), Hegel (prin metoda sa dialectică cu funcție triadică: teză-antiteză-sinteză). În schimb, *expansiunea metodologică* este identificată de Blaga în împletirea dialecticii cu metoda intuitiv-vizionară, în lumea ideilor lui Platon, și, apoi (tot aceasta), este identică cu metoda matematică-geometrică, cu cea empirică și cu metoda mitică, pentru ca forma ei de maximă expansiune să o pună în seama lui Plotin, cel care „admite încă o regiune, și mai înaltă decât a Ideilor, aceea a Unicului, a nucleului supra-categorial, originar, din care emană cascada celorlalte existențe și cvasi-existențe.”¹⁵ Dincoace de Plotin, metafizicile scolastice se structurează (începând cu Toma de Aquino) pe metodologii extrem de variate.

Dimensiunile spirituale ale ideilor sunt și ele încadrabile, în viziunea filosofului român, în trei posibilități: *înalte*, *adânci* și *plate*. Primei dimensiuni – i-ar corespunde gândirea lui Platon și viziunea lui Plotin, celei de-a doua – sistemul de gândire ale Vedantei și cel al lui Fichte; monadologia lui Leibniz fiind și „înaltă” și „adâncă”. Comparativ cu orice viziune filosofică care tinde spre o „plenitudine dimensională”, conceptele bazate și articulate pe scientism, se vor dovedi, cel mai frecvent, a fi „plate.”¹⁶

În discuția *despre scientism* filosoful explică și modul în care trebuie înțeles acest termen, el reprezentând și „o anomalie a spiritului științific”, care „ia ființă în general prin aceea că... devine ofensiv dincolo de limitele sale firești”, iar „filozofemele în care se complăce un fizician sunt cel mai adesea produse ale «scientismului».” Dar sunt și alte elemente, uneori mai greu de depistat, deoarece sunt „camuflate”; între aceste elemente complementare se situează și *miticul* și *magicul*, care pot intra în structura unor filosofii și se pot institui în *prezențe*.¹⁷ Între exemplele adecvate unei explicații convingătoare acestor *prezențe*, filosoful situează atributul substanței divine din metafizica lui Spinoza (care stipulează „Dumnezeu sau Natura”), susținând că „mai învederat și mai semnificativ decât magicul, participă miticul la clădirea sistemului spinozian.”¹⁸ Iar aceste „ingrediente” participă și la configurarea sistemului de gândire al lui Leibniz, dar și la alcătuirea (adesea) celor mai raționaliste sisteme de gândire, așa cum este cel al lui Hegel, bunăoară.

Accentul transcendental constituie pentru orice structură de gândire filosofică, scrie Blaga, „un punct arhimedic (...) în jurul căruia se vor desfășura toate presupunerile, ipotezele, bănuielile, tatonările, convingerile, îndoielile și presimțirile gânditorului”¹⁹ iar, apoi, el identifică și descrie cu acribie specificul acestor „puncte fixe” ale fiecărui sistem de gândire care contează și s-a impus în decursul istoriei filosofiei, arătând rolul lor hotărâtor „pentru fizionomia și structura” respectivă de gândire. Nu departe de aceste considerente sunt aprecierile filosofului român legate de *motivele filosofice*, prin care este „prinsă” și „înmlădiată” frecvent „o idee sau un ansamblu de idei, ce se repetă cu variații ad-hoc în

¹⁵ *Ibidem*, p. 80

¹⁶ *Ibidem*, p. 93

¹⁷ *Ibidem*, pp. 95-96

¹⁸ *Ibidem*, p. 107

¹⁹ *Ibidem*, p. 117

mai multe sisteme filosofice.” Acestea pot fi mai abstracte sau mai concrete, mai simple sau mai complexe – un motiv filosofic abstract (și simplu ca manifestare) fiind *ideea devenirii*, din filosofia lui Heraclit sau a lui Hegel, iar unul concret (cu manifestări complexe) este dictonul *ego sum cogitans*, prezent și în gândirea lui Sf. Augustin și în cea a lui Descartes, dar și la Kant și Fichte. Gândirea filosofică se împlinește în diverse *moduri* de evoluție a ideilor: fie ca modalitate sistemică, fie prin afirmarea acestora în gânduri transcrise fragmentar sau într-un mod chiar mai abrupt, aforistic. Preferința pentru un mod sau altul de exprimare a ideilor filosofice aparține, de regulă, gânditorului, dar și epocii în care acesta trăiește, regretul lui Lucian Blaga fiind că: „În ultimul timp, sub influența lui Kirkegaard s-au înmulțit glasurile cari condamnă tendința gândirii spre «sistem». S-a văzut, credem, destul de lămurit că nici noi nu pledăm neapărat și nici tocmai cu fanatism pentru gândirea sistematică. Mărturisim tot atâta înțelegere pentru gândirea aforistică sau de aspect. Nu înțelegem însă sfiiala categorică a unor gânditori de ultim ceas față de «sisteme», pentru motivul, intenabil în esență, că sistemul ar scleroza gândirea.”²⁰

Eficiența științifică și eficiența filosofică, ambele analizate prin prisma utilității lor practice, îi dă alte prilejuri de reflecție filosofului, acesta constatând că dacă „știința înregistrează succese pe linia civilizației”, în schimb, „filosofia înregistrează succese pe linia culturii.”²¹ Mai departe, referindu-se la prefacerile social-politice contemporane, Lucian Blaga subliniază, nu fără oarecare gravitate, că „dialectica hegeliană și-a dovedit eficiența, precum se știe, între altele și prin consecințele ei cu totul neprevăzute de autor, căci în bună parte sub sugestia ei și-a construit un Marx filosofia dialecticii materialiste”, care explică și „fenomenul istoric românesc”, ce nu ar fi luat așa „dimensiuni uriașe” fără „substratul filosofic al dialecticii marxiste.”²²

Pledoaria lui Blaga pentru varietatea formelor de manifestare ale „filosofiei stilistice” se bazează pe o serie de sondaje edificatoare în „cele mai ample semnificații configurative”, care reflectă veridic „cuceririle cele mai pozitive ale filosofiei culturii și ale filosofiei istoriei.”²³ Această pledoarie înseamnă însă și o extensie a conceptului de fenomen stilistic dincolo de hotarele sensului lui comun, rezumat de regulă la artă, aceasta chiar dacă „o seamă de autori prestigioși, mai ales de la romantici încoace”, s-au simțit tentați să echivaleze filosofia cu arta.”²⁴ Dar cu toate aceste apropieri, există mijloace care fac diferența între profesioniștii celor două domenii: în timp ce artistul operează „cu mijloace ce țin exclusiv de intuiție și de sensibilitate”, filosoful „lucrează într-un material de concepte și de viziuni de supremă abstracție.”²⁵

În studiul său introductiv la sistem, Lucian Blaga mai consemnează că înțelesul profund al conștiinței filosofice este „o stare posibilă, mai complexă a conștiinței”, prin care aceasta „prinde știre de sine” și, analizată sub atâtea raporturi și aspecte corelative,

²⁰ *Ibidem*, p. 142

²¹ *Ibidem*

²² *Ibidem*, pp. 150-151

²³ *Ibidem*, p. 152

²⁴ *Ibidem*, p. 164

²⁵ *Ibidem*, p. 171

este „ea însăși filosofie, dar o filosofie în continuă prefacere, niciodată încheiată, ca un pretins «canon», ce ar trebui doar să ia act de sine.”²⁶

În loc de concluzii

În final ne rămâne să constatăm că în cuprinsul primului volum al sistemului său de gândire – *Despre conștiința filosofică* – Lucian Blaga analizează modul cum s-au configurat, de-a lungul vremii, cele mai originale viziuni filosofice, insistând îndeosebi asupra celor care au săltat reflecția dincolo de limitele constrângătoare ale „simțului comun”, aceasta petrecându-se fie grație adoptării de către filosofi a unui „purism metodologic”, fie datorită unei „expansiuni metodologice.” Apoi, în momentul în care aceste opțiuni au devenit operaționale, gânditorul arată că se poate discuta și despre modul în care poate fi „pusă” o problemă științifică sau cum poate fi rezolvată o problemă filosofică. Dar preocupările lui analitice se îndreaptă atât spre dimensiunile spirituale ale ideilor (înalte, adânci și plate), cât și spre alte nuanțe ale gândirii omenești, așa cum sunt: scientismul, miticul și magicul, accentul transcendental, motivele filosofice – pentru a-și încheia demersul critic cu sensul profund al conștiinței filosofice, care nu doar dobândește „știre de sine”, dar devine ea însăși o filosofie, în continuă metamorfozare și înnoire, atât prin corelări și raportări aspectuale, cât și, mai ales, prin autorefecție.

Bibliografie

- Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică*, ediție îngrijită de Dorli Blaga și Ion Maxim, cu un studiu introductiv de Henri Wald, Editura Facla, Timișoara, 1974
- Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, Editura Humanitas, București, 1993
- Lucian Blaga, *Cunoașterea luciferică*, Editura Humanitas, București, 1993
- Lucian Blaga, *Cenzura transcendentă*, Editura Humanitas, București, 1993
- Lucian Blaga, *Experimentul și spiritul matematic*, Editura Humanitas, București, 1998
- Dorli Blaga, *Tatăl meu, Lucian Blaga*, Editura Apostrof, Cluj-Napoca, 2004
- F. Diaconu, M. Diaconu, *Dicționar de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000

²⁶ *Ibidem*, pp.172-173